

VAIŽGANTIŠKA KŪRYBA

Platu ir įvairu — kaip tik Lietuvoje
teįvairu!

VII, 217

Tam tikru metu, sako astronomai, ypačiai padažnėja meteorai kristi. Ir mūsų atgimstančios Lietuvos veikėjai, kuriuos Jakštas pavadino žiburiais, paskutiniaisiais metais skubinas gesti. Vaižgantas, kuris tuos žiburius registravo atsidėjęs, Jakšto *Užgesusiųose žiburiuose* buvo pažymėtas dar gyvųjų skyriuje. Kai dabar iš to skyriaus išsibraukė, tradicija reikalauja ir jam nekrologo. Tik jauti, kad Vaižganto nekrologas turėtų būti ne toks kaip kitų, nes ir jis buvo ne toks.

Mūsų visuomenės atmintyje ir vaizduotėje didieji žmonės įsirėžia su savotiškais ypatumais. Antai, su Vydūno vardu kiekvienam yra susijęs kažkokis paslaptینگumas. Visuomenė iš tolo stebisi tuo nepaprastu žmogum, bet neparodo mažiausio noro prieiti arčiau ir pažinti jį ir jo kūrybą. Maironio poezija deklamuojama, net kaime dainuojama, bet autorius yra pasitraukęs visuomenės akyse į užpalkines plano eiles ir net visai išnykęs. Vaižgantas — atvirkščiai. Kiekvienas mato jį patį — tą judrųjį, baltaplaukį Vaižgantą. Kiekvienam skamba jo atviras, drąsus, intymus, sąmojingas ir netikėtas žodis. Tari, kad net ir mirdamas

atliko ne rimtą, rūšią gyvenimo būtinybę, bet šposą išskrėtė. Tačiau daugelis tų, kurių akyse Vaižganto figūra yra gyva, kurie sekė ir paskui velionies karstą, visai nėra pažvelgę į jo kūrinį. Jie pažįsta gyvenimišką Vaižgantą, bet nepažįsta Vaižganto kūrejo.

Dėl to Vaižganto nekrologas šioje vietoje išvirsta pažvelgimu į Vaižgantą pro jo kūrybą, pasidairant jos vaižgantiškumų.

Nors savo didžiuosius veikalus Vaižgantas parašė apie Didįjį karą ir jau pokariniiais metais, tačiau jo charakteris ir ideologija buvo susiformavę toje apžvalgininkų-varpininkų epochoje, kuri iš savo veikėjų reikalavo horizontališkai darbą išplėsti, bet neleido vertikalčiai į vieną sritį gilintis. Reikėjo supurtinti visa tauta. Darbo buvo daug, o darbininkų maža. Vienam teko visų sričių specialistu dėtis. Net šiandien dar turim žmonių, kurie visose gyvenimo srityse dalyvauja, „sky-les užkamšioja“. Bet nėra nė vieno, kuris tokiam plačiam teritoriniam plote būtų sėjęs tautinio susipratimo kibirkštis, kaip Vaižgantas. Jis mėgo keliauti. O jo judrus, neramus charakteris vertė daryti jį ne taip, kaip kiti darė. Ir už tai jis buvo persekiojamas ir blaškomas po Žemaičių, Aukštaičių filijas, parapijas; pats važinėjo po Kuršą, Rusiją, Lenkiją, Ukrainą, Estiją, Švediją, Ameriką, Italiją. Visur jis kūrė tautinio susipratimo ugneles, o kituos kraštuos važinėdamas dairėsi kibirkščių, kurias galėtų į Lietuvą permesti.

Nėra nė vieno (nebent Jakštas!), kuris tokiam daugely Lietuvos gyvenimo sričių būtų rodėsis. Nebūtinai tam, kad pats tenai didžius darbus nudirbtų. Jis nebuvo vadas. Vado išminties, šaltumo, rimties, patvarumo jisai neturėjo. Jis buvo kurstytojas, ragintojas, ir vienas jo buvimas kūrybiškai nu-teikdavo kitus. Ir dėl to į jį kreipdavosi: „... tu, pensionieriau, ateik šen, tu nueik ten: čia pakalbėk, čia parašyk, čia papo-sėdžiauk“. O jis niekad neatsisakydavo. „Na, einu, einu ir kalbu!... Na, einu ir posėdžiauju kamščio rolėje, kad bent

kvorumas būtų; kodėl gi nepasėdėti, turint kuo sėdėti? O kas iš to, tesižinai pirmininkas“. Jie neatsisakydavo nei nuo senų nei nuo jaunų, nei nuo izraelitų nei nuo samaritonų, neužsidarydavo savo lindynė, nes tokį savo išsiliejimą į visuomenę jis laikė kūryba. Kurti reiškia būti dar nepasitenkinusiam tuo, kas yra, ir vis naujų dalykų ieškoti. Kurti — jaustis pačiam jaunam, nors ir metų lenkiamam, ir būti su jaunais. Kurti — reiškia duoti ką nors naujo. Ar svarbu iš ko sukursi: iš molio, rašalo ar žmogaus.

Vis dėlto šitokis plačios prasmės kūrėjas tikrąja savo dirva laikė literatūrą.

Tik ir literatūroj Vaižgantas yra horizontališkas. Niekas nedavė daugiau raštų kaip Vaižgantas; 18 numeruotų tomų jau imponuojantis skaičius, o kur dar palaidi leidiniai. Ir niekas kitas iš tos kartos neparodė taip plačiai bundančios Lietuvos gyvenimo. Besireiškiančius ir seniai glūdinčius liaudyje charakterius, kitų dar nesučiuptus gyvenimo reiškinius, kolektyvinės ir individualinės lietuvių psichikos bruožus, epochą jaudinančias visuomenines ir tautines problemas mikliai sugavo nepaprastai pastabi jo akis, ausis, o stipri atmintis išlaikė jam tuos gyvenimo faktus kaip kokiam aruode.

Šitas Vaižganto pastabumas ir ekspansija į plotį yra jo kūrybos stiprybės ir silpnybės šaltinis. Iš gausingai matyto gyvenimo Vaižgantas pridėjo į savo kūrinius ištisus aruodus, jo žodžiais betariant, deimančiukų. Jais džiaugiasi pats autorius, jais džiugina skaitytoją, net užsimiršdamas atskirus deimančiukus architektoriškai įglauti į veikalo visumą. Nors tas ar kitas epizodas būtų per ilgas, būtų čia ir visai nereikalingas, bet kaip jį išmesti, kad jis gražus! Kam romano, pasak Vaižganto, kad ir taip gražu!

Vaižgantas nėra tosios plačios skalės kūrėjas kaip vėlesnis už jį Krėvė, lygiai gerai mokąs elgtis epe, lyrikoj ir dramoj, bet Vaižgantas yra kitos rūšies universalistas, sinkretikas: tame pačiame kūriny jis sujungia įvairius rašymo žan-

rus — publicistiką ir beletristiką. Publicistikoje jis beletristas, beletristikoje — publicistas, literatūros istorijoje — feljetonistas. Jame sumišęs auksas su smėliu. Jis neišsijotas, neišplautas, kaip neišplautas pats gyvenimas. Toksai kūrybos gyvenimiškas universalumas ir yra vaižgantiškas.

Vaižgantas šoka nuo vieno Lietuvos gyvenimo luito prie kito. Dažnai jis sustiprina ryškiomis charakterių, scenų, dialogų antitezėmis ir hiperbolėmis, pasako nešlifuo tu, „neišlaizytu“, bet tik ištašytu, „drėbtiniu“ stilium; jo temperamentas neleidžia jam su sakiniu „terliotis“. Bet ir tas žodžio tašymas, „drėbtas žodis“ yra traškus, plastiškas, sąmojingas, žodžiu — meniškas.

Pametęs išviršinio gyvenimo luitą, Vaižgantas pasileidžia į žmogaus dvasios gelmes, bet tenai nesiknisinėja. Pagavęs ką verta pastebėti, jis vėl skuba į viršų gyvenimo fiksuoti.

Bet veltui manytume, kad Vaižgantas atvaizduoja mums objektyviai visą Lietuvos gyvenimą. Rašytojo subjektyvumas pasireiškia jau tuo, kad jis pasirenka tą, o ne kitą dalyką. Aušros epochoje abudu kūrė: ir Maironis ir Žemaitė, o kaip skirtingi jų atvaizduoti pasauliai! Nes vienas buvo tautininkas romantikas, antroji tautininkė pozityvistė. Pats Vaižgantas augo aušrininkų ir varpininkų bei apžvalgininkų atmosferoj. Jis buvo ir romantikas ir pozityvistas. Jo romantiškumas reiškęs gaivališku prisirišimu prie Malaišos upelio slėnio, Popšutės, Valiulio... kalnelių, Alaušo, Beragio ežerų ir prie visos Lietuvos žemės. Tą gamtinį jo misticizmą pagilino ir sustiprino romantinė literatūra seminarijos mokslų metu. Ir dėl to Vaižganto kūryboj gamta mėgstama visais pajautimais, visu dūšios primitivumu. Tačiau Vaižgantas nedaug piešia atskirų gamtos peizažų, tokių kaip Žemaitė. Su gamta jam sykiu eina ir žmogus. Juodu neišskiriami. Gamta maitina, gaivina žmogų. Gamta yra pati veikėjas, o „tautos rinktiniai savo valios neturi; kaip ne sava valia iš stie-

bo išplaukia ir viršūnėje skaisčiai ir kvapniai išsikečia žiedas“ (XII, 84). Gimtosios Ventos platumas suvirina Sviestavičius, o Šešiavilkiokams duoda tiek jėgos, kad jie revoliucija grąsina; gamta įkvepia jiems spontaniškos, gaivališkos galybės, kaip ir gaivališka yra pati gamta. Vaižganto herojai šnekėsis su pievos vabalėliais ištisą pusdienį, ir jiems nenusibos. Jie sėdės su šuneliu, derės su juo dėl varnėno ir storo kirmino, ir raičiosis po pievos žiedus, kad visais pajautimais prisigertų gamtos. Jie dairysis pasiilgusiomis akimis nuo trobos kraiko patekančios saulės. Jie pyks, kada pamatys nuo liekno berželio tošis nuluptas. Kodėl? Jie patys nežino! Kad su gamta taip gera, smagu! Ir Vaižganto simpatija yra su šiais gaivaliniais gamtininkais, kurie vadovaujasi ne racionalių apskaitymu, bet „gyvuline ome“, instinktu.

Bet Vaižganto gaivalinių gamtininkų neužliūliuoja gamta ir nepaskandina į malonią melancholiją ir išnykimą. Jie ir gyvendami ir mirdami yra kūrėjai. Jie sau žmonės; savaimingos individualybės, su siekimais ir laisva valia elgtis savarankiškai, kaip pats Vaižgantas. Kaip Vaižgantas, jie iniciatyvos žmonės, nenuoramos; jie gali būti nutrūktgalviai anarchistai; jie gali būti kūno vergai, bet jie nėra dvasios vergai. Jie organizuos menkių žvejybą, kurios padarinių ir patys išsigąs. Jie gyvens, kaip tėvai gyveno, o griebsis naujų pramoninių ūkiui pakelti, dėl to patys plaukus rausis ir paskleboną bėgs savęs skųsti. Jie griebsis daryti, kas jų, vaižgantiškai tariant, fizikai ir psichikai patinka, kurie dėl padarinių ir patys pasikars. Jie mokysis devynių mokslų ir menų, bet tik į gamtos būtį sugrįžę pasijus kaip žuvis vandeny. Tačiau ir čia nenurims: slaptas knygas plės, kitus mokys, išradinės gyvenimo patobulinimų. Tai kultūros aktingieji kūrėjai, nors apie tai jie ir nenusimano.

Ne tokie „dėdės“ Mykoliukai, visą gyvenimą dirbą kaip jaučiai ir tylį kaip žuvis, ir tokie kaip Rapolai, mielai dirbą liežuviui, o nieko rankom, arba „dėdienės“ kaip Severija,

kurie jau, rodos, niekur nesiveržia ir nėra jiems dėl ko veržtis, kurie gyvena tik iš inercijos — ir jie yra kūrėjai. Jie sukūrė ne savo gyvenimą, bet kitų. Jie buvo tiltai, per kuriuos gyvenimas perėjo, juos palikdamas užmiršime.

Net ir tie pasenę pagaliau gamtininkai žmonės, mohikainai Valerai, yra ne tokie, kaip Krėvės lapinai; ir tie atlieka savo misiją ir tik tada miršta, kaip grūdas, išleidęs ir užauginęs diegą.

Realinė mokykla su pozityvistine lektūra iš prigimties aktingą Vaižgantą padarė ir pozityvistą. Jo atgimstančioj Lietuvoj randi praktikų pozityvistų — Vidmantų ir Daratų, kurių tikslas — susidėti pinigų, pačiam gerai pagyventi. Bet ir jų gelmėse esama dalykų, kurie verčia juos ieškoti vis ko naujo. Ko bereikėjo Vidmantui, turinčiam į valias pinigų? Ko bereikėjo Daratai, galinčiai iš tėvo skirtos dalies procentų gyventi? Tas „Drang“ kurti yra apėmęs ir tuos pozityvistus. Ir nors jie šaltai apskaito, kiek naudos turės iš kiekvieno savo žygio, vis dėlto savo veržimusi kurti jie iš tikrųjų kuria ne tik savo gerovę, bet ir tautos kultūrą. Tautos materialinė ir dvasinė kultūra kyla per atskirų jos individų kultūrą.

Tokiu būdu ir tie gaivalai gamtininkai, ir tie viską apskaičiuoją pozityvistai, ir tie gyvenimo inercininkai — visi yra žmonių gyvenimo ne tik reiškėjai, bet ir kūrėjai.

Visi jie yra atskiros gamtos dalelytės, pro kurias kaip elektros srovė teka gaivalinės gyvybinės jėgos, visados veržiančios į naują buvimą, tapsmą. Vieni tų žmonių yra lyg statistai toms jėgoms apsireikšti, anot paties Vaižganto, kaip telegrafo stulpai, kiti aktingai jas kondensuoja ir tam tikromis kryptimis skirsto. Bet visi jie drauge sudaro organišką harmoniją, nes Vaižgantui kosmas yra tikslingas. „Bet kas turi savo šaltinį, pradžią ar priežastį ir plėtojasi, kol prieina skiriamąjį galą“ (X, 40).

Kiekvienas reiškinytis turi savo paskyrimą, kaip kiekvienas muzikos instrumentas didžiuliam orkestre, nors klau-

sytojo ausis ir ne kiekvieno instrumento garsus sučiups, nors ne kiekvienas gamtos reiškiny bus pastebėtas ir tinkamai įvertintas. Dilgę vadinam piktžole, bet tai dar nereiškia, kad ji niekam neverta ir nereikalinga. Taip pat ir su žmonėmis. „Niekas neįvertino Mykoliuko muzikos, kaip neįvertino jo darbo, nė meilės — kaip gi ir kam gi įvertinsi saulės labą darbą, kad tai ir savaime aišku?“ (X, 39). Mykoliukai ir Napaliai groja ir lipdo, nors niekas jų nemato ir neklauso, daro tai, ką jų prigimtis liepia. Ir kiekvienas, savo mažą ar didelę rolę atlikdamas, prasidžiunga, „kad nors vienam akies mirksniui tu buvai reikalingas“ (X, 35). Tai satisfakcija.

Kai matai, kad esi reikalingas tam, į kurį širdis linksta, tai pakyla ir aktingumo laipsnis. O palenkti savo širdį turi į ką nors. Gintautai, Visgirdai — į tėvynę — Mykoliukai, Napaliai tam tikru momentu į moterį, Daratos, Severijos — tam tikru momentu į tėvus ar savo mėgstamuosius kremblius. Ir kai iš Mykoliukų širdies atima Severijos, jie turi prisirišti bent prie savo plačiaragių jaučių. Tai socialinis žmogaus polinkis, kuris jungia žmogų horizontališkai ir vertikalai su pasauliu, su savo amžiaus pasauliu ir su ateities bei praeities kartomis, kaip įbertas į žemę grūdą jungiasi su būsimąja varpa.

Bet kada varpa subręsta, grūdai žemėj nebėra ko glūdėti, jis išnyksta. Kada jau niekam tavo širdis ir tu pats nereikalingas, metas grįžti į „skiriamąjį galą“. Ir „dėdės“ Mykoliukai, o „dėdienės“ Severijos pavirsta žmonėmis, „nieko sau nereikalaujančiais, vieną Dievą bepažįstančiais, su Juo beintymaujančiais“ (X, 40). Ir natūrali logiška išvada, kad bažnyčios maldose ir giesmėse jau niekam nereikalingas „dėdė Mykolas skęsta tame sutartiniame užėsyje lyg laimingoje nirvanoje. Jis nebejaučia pats savęs skyrium. Jis besudaro vieną lašą, kurie sudaro — daug, didžiam Dievo majestotui išreikšti“ (X, 134).

Toks žmogaus kelias. Toks visos gamtos kelias. Jų egzistencija įprasmintą aukščiausiu laipsniu — viso ko —

„Padarytojo“ Dievo majestotui išreikšti. Logiškai išvedant — juo kosmos su savo dalimi ir dalelėmis yra gražesnis tobulėsnis — juo jis daugiau išreiškia majestotą.

Ar tik čia nėra metafizinis pagrindas Vaižganto pamėgimui viso, kas giedra, gražu, kas yra „deimančiukai“. Jis žavisi gamtos grožiu, gamtiniu sveiku žmogum. Jis džiūgauja kiekvienu net menkiausiu darbeliu savo tautai. Nes visi tie darbeliai yra šis tas nauja, šiuo tuo papuošia tą tautos ir Dievo pasaulį. Pasaulio tobulumo pajautimas paskatina net Vaižganto veikėjui kreiptis į viso ko „Padarytoją“ su padėkos žodžiais.

Parkritus ant kelių prie lovos Severija nenori nei pakilti, nes jai taip gera, taip miela dėkoti už tą gražų pasaulį. Tai lyg ir kontrastas Maironiui, kuris nuolatos su skundais ir prašymais kreipias į Dievybę.

Tiesa, Vaižgantas mato gyvenime ir dėmių. Net savo „dėdžių“ ir „dėdienių“ gyvenimą pavadina liūdna pasaka. Ir žmonių gyvenime esti kartais vienas kito skriaudžiamas, kaip gamtoje didesnis medis nustelbia dažnai mažesnį. Bet Vaižganto pamėgimas ieškoti grožio ir entuziazmo savaip nu-teikia net liūdnos pasakos gyvenimą. Tikrai kaip pasakoj, jauti, kad net didžiausių pavojų akivaizdoje Vaižganto žmogus išliks sveikas. Jeigu jau nelaimė jį palies fiziškai, tai išliks sveikas morališkai. Jeigu jau priverčia gyvenimas morališkai žmogų nykti (Severija!), tai jis vėl atsigauna, jei tik kliū-tys pasitraukia ir leidžia jam vėl natūraliai augti.

Šitokis optimizmas žmogum, pasitikėjimas jo geruoju pradų tiek stiprus, kad Vaižgantas parodo net morališkų ligonių, kurie vaizduojamam gyvenime sveikte apsveiksta.

Tas moralinis sveikumas ar sveikėjimas, tas saulėtumas yra vaižgantiškoji kūrybos žymė. Pesimizmo stoka atskiria jį nuo Žemaitės ir Lazdynų Pelėdos; minorinio tono stoka nuo Šatrijos Raganos, depresijos stoka nuo daugelio dabartinių beletristų.

Penkios išvestos žymės Vaižganto kūrybai yra bene charakteringiausios, nekalbant apie patriotiškumą. Iš jų eina Vaižganto raštų „dorybės“ ir „nuodėmės“. Horizontalus plėtimasis (ir pastabumas) davė nepaprastai brangios medžiagos ir ją leido parodyti kūrybiškais paveikslais, bet pakenkė kompozicijai.

Palinkimas į gamtinį gaivališkumą Vaižgantą parodė labai lietuvišką.

Įžvelgimas pasaulyje kūriamosios galios ir kosminės harmonijos principo rodo Vaižgantą esant tikrą kūrėją, kuris ne tik gyvenimo faktus registruoja, bet stengias atspėti ir gilesnes priežastis, glūdinčias anapus faktų. Tai taip pat tikrovė, bet aukštesnioji tikrovė.

Pagaliau Vaižganto optimizmas yra vėl dviašmenis ginklas. Kai kas pakaltina Vaižgantą, kad jis pasirodęs per daug subjektyvus, netikrą gyvenimą atvaizdavęs, kad su savo kūdikišku entuziazmu pasirodęs net naivus, neįtikinamas. Tai tiesa. Bet Vaižgantas esti toks nuoširdus, kad ir į tariamai naivius pasakojimus pažiūri taip, kaip į gražią pasaką (plg. kova dėl menkių!). Antra, kuris gi nėra subjektyvus? O Vaižganto kūrybos giedrumas, tas optimizmas, skaitytoją veikia ne depresyviai, bet pakelia. Su Vaižgantu pasidžiaugti deimančiukais ypačiai miela mūsų dejuojančiais laikais, dejuojančiais ir smuklėj, ir biržoj, ir gatvėj, ir poezijoje, ir namie. Jį skaitydamas įsileidi į širdį daugiau lietuviškos saulės. Dėl to Vaižgantas atrodo ne tik literatūros, bet ir žmogaus dvasios kūrėjas.